

műfajjára" — vallotta egyik írásában Fábry, önmaga írásművészetének természetét vizsgálva. Valóban, írói magatartása, konok hűsége, törhetetlen jellemzilárdsága sajátos műfajjára ötvöződött, a korszerű humanum műfajává, amelyet ő „antifaszizmusnak" nevezett. („Az antifaszizmus világirodalmi műfaj lett" — írta.)

Bori Imre a Fábry-mű polemikus jellegét emeli ki: „Szinte nincs írása, amelyből a polemizáló kedv ne csapna ki." A vívóra jellemző alapállás, vitára ajzottsága nem öncélú. A szenvedély, amely harcba lendíti, dühei, amelyek lényét (tehát stílusát) hevítik, a kortársi felelősség feladatait jelzik. Ismételten meghirdeti: „Az író a kor lelkiismerete" — s a maga igazságkeresése, igazságkísérletei ezt a törvénytáblát szegezik megszállottan a stósz-i remetelak kapujára.

Kovács Győző az életmű szintézisét kutatva Fábry Zoltán terminológiájával felel: „erkölcsi realizmus". Úgy érzi, hogy Fábry ezzel „élő hagyományt teremtett és őrzött meg; az emberi hangot az embertelenséggel, az erkölcsi realizmussal az irodalmi, politikai és hatalmi erkölcstelenséggel szegezte szembe".

Fábry Zoltán vallomások írója. B. Nagy László jegyzi meg, hogy „gyónásai nem flagelláns mea culpa, hanem hitvallással nemesednek, a történelemmel szembekeverült személyiség orációi, a másképp nem tehetek kinyilatkoztatásai". Így személyes, önéletrajzi emlékezései sem önmutogatások, exhibicionista kitárulkozások, hanem egy magatartás genezisének jelzői.

Fábry Zoltán több mint harminc kortársa próbálja e kötetben megközelíteni a „stósz-i legenda" tartalmait. Érdekes, hogy Fábry Zoltán is szüntelenül vívódott az önmeghatározással, a művét és személyét övező legendaelemekkel. S ha a kortársi tanulmányok megvonják is a valóság és a képzelet határvonalát, egyértelműen tisztázódik, hogy „a legendát a valóságtól elszakítani nem lehet" — mint azt Fábry Zoltán meghatározta. A „stósz-i magány" volt a legendakör egyik életetője, csakhogy ember és világa nem különülhet el egymástól, s Fábry „kollektív magány"-nak nevezte életformáját. Stósz, valóban, nem a magány szigete, hanem Európa egyik centruma volt, ahol a földrész legjobb szellemei műveikkel vagy személyesen jelentkeztek, és innen „e vizsgáztató és tisztító csendből" szinte rakétaerővel röpítette ki Európa felé Fábry a maga felfokozott hitét — a „szellem-erkölcs" alaptételét. Így lett a stósz-i magány közügy, Stósz a korszerű emberségtudat nyilvános szálláshelye, őrzésre és emlékezésre méltó jelkép.

Robotos Imre

Könyv a közös múltból

Magyar nyelvű hazai történettudományi irodalmunk nem bővelkedik szintézisre törekvő munkákban. Történéseink nem igyekeztek nagyobb vállalkozásokba fogni, bár tagadhatatlan, hogy számos értékes résztanulmány született meg, főleg a művelődés- és a gazdaságtörténet területén. Ezért vesszük érdeklődéssel kézbe Bányai László könyvét*, amely a magyar és román néptömegek ezeréves egymás mellett élésének a történetét vázolja fel.

Bányai László történelmi vázlatnak nevezi csaknem 400 oldalas tanulmányát. De tegyük hozzá: szintézisre törekvő vázlat, amely kézikönyv a tanulni vágyók, és gondolatébresztő-serkentő feldolgozás a történészek és szociológusok számára. Nem hagy figyelmen kívül úgyszólván semmit, ami jelentős történelmünkben. Nemegyszer azonban csak jelzést — vagy ösztönzést — ad a fehér foltok eltüntetésére.

* Bányai László: Közös sors — testvéri hagyományok. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

Módszere a kiteljesedett történelmi materializmus, amely egyaránt kutatja az osztályok között vívott kegyetlen és kíméletlen küzdelmeket, valamint az együtt és az egymás mellett élőknek a nemzeti felemelkedést célzó tevékenységét. Vezérfonalként húzódik végig a könyvön a Bányai László fogalmazta alapelv: „Az osztálykizsákmányolás és nemzeti elnyomás ellen küzdő, különböző nemzetiségű tömegek összefogását a marxizmus a társadalmi fejlődést elősegítő tényezők első sorába helyezi. Azt hangsúlyozza, ami a megosztó nacionalizmussal szemben a dolgozók harci egységét erősíti."

A történelmi materializmus módszerét következetesen alkalmazza, akár a primitív, rabszolgatartó vagy feudális társadalmi alakulatokkal foglalkozik, akár az újkori és a legújabb kori történelmi eseményeket elemzi. Persze, hozzá kell tennünk: az ősi társadalomtól a feudalizmusig terjedő erdélyi történelmet a történettudomány legújabb eredményei alapján vázolja fel, s természetszerűen nem próbálkozik eredeti kutatással, a leg-

újabb kori történelmet azonban saját történeti kutatásainak eredményeivel gazdagítja.

Könyvének első fejezetében „anyaföldünk” őskorát s a magyar és román nép életének „gyökereit” vizsgálja. Minden, amit az „ösrománok” kialakulásáról és az „ösmagyarok” vándorlásáról mond, megfelel a hazai történeti kutatások jelenlegi állapotának. Ugyanezt mondhatjuk mindarról, amit „az együttélés” első századairól ír. A kora feudális államalakulatok kérdése azonban nyilván még kutatásra, elemzésre szorul. Jelentős vizont állásfoglalása a tudománytalan elméletekkel szemben a székelység eredetének kérdésében. Bányai rámutat, hogy „a székelység magja a magyar törzsszövetséghez az utolsók közt vagy utolsóként csatlakozott népesség”, s hogy „az ösmagyarországnak talán legtöbb hagyományát őrizték meg szokásaikban, népköltészetükben, moldvai csángó nyelvnyelveikkel együtt...”

A tanulmány rengeteg adattal bizonyítja a békés együttélés tényét az országalapító magyar uralom első századaiban. Magyarok, székelyek, szászok, románok sajátos önkormányzatok keretei között éltek. „Az Erdélyre is kiterjedő magyar feudális uralom — írja Bányai — az első századokban a királyi és püspöki uralomban s később a nemesi vármegyék románlakta részein meghagyta az ősi jogszokásokat. A pásztorokodással és mezőgazdasággal foglalkozó román községek maguk választják bíráikat, s jó ideig vezetőik is görögkeleti hitű kenézek, zsupánok, bojárók, helybeli vajdák voltak.” Ahogyan viszont a társadalmi differenciálódás bekövetkezett, a régi patriarkális életformákat élesedő osztályellentétek váltják fel, s a XIV. században uralkodóvá válik az intézményesített jobbágyság. Kialakul a nemesi osztály s vele szemben a jobbaggyá vált magyar és román kizsákmányolt tömeg.

A földesúri és egyházi hatalom önkénye és szipolyozása váltja ki az első nagy felkelést, az 1437-ben Bábólnáról kiinduló jobbágmegmozdulást, amelyet nem egészen egy évszázad múlva követ a Dózsa vezette parasztháború. A felkocolt paraszttömegek, a katonák hiánya s a hűbérurak hatalmi versengése Mohácshoz vezetett. „Erdély, amelynek önkormányzati szervei s földrajzi adottságai lehetővé tették függetlenségének legalább részleges fenntartását, a török szultán hűbéres adófizetője lesz, fejedelmválasztó jogának fenntartásával, akárcsak Moldva és Havasalföld. Sajátosságaiknak megőrzése alapján a három fejedelemség kapcsolatai, érdekei még szorosabbá válnak ezután, ami gaz-

dasági, politikai és katonai vonalon egyaránt érezteti hatását.”

Bányai a középkori erdélyi politika fővonalát a függetlenség megtartásában látja. Úgyesen csoportosított adatokkal bizonyítja az oszmán iga elleni harc s a magyar—román összefogás jelentőségét, valamint a Habsburgok elleni küzdelem állomásait, amely végül is a Rákóczi vezette nemzeti-népi felkelésben csúcsosodott ki. Az 1703-ban kirobbant felkelés „táborába vonzotta a mindenféle nemzetiségű, elégedetlen társadalmi rétegeket, a jobbágyokat, a főuraktól szorongatott kismemeseket, a megszálló Habsburg-zsoldosok által kifosztott lakosokat, ortodox románokat és magyar kálvinistákat, az erdők és puszták betyárságát. Az erdélyi román parasztok a magyar, szlovák és kárpátaljai ukrán parasztokkal együtt zárt sorban csatlakoztak a Dózsa-felkelők nevét viselő kurocokhoz...”

A Habsburgok leverték ugyan a felkelést, a XVIII. századot mégis az anti-feudális jellegű megmozdulások, az osztályharc kiéleződése jellemzi, amely a Horea-felkelésben éri el csúcspontját. A XVIII. századi osztályharcok közepette azonban növekedett a nemzetiségi tudat, s a Habsburg-ellenes harcok egyben a nemzeti függetlenségre való törekvést is jelezték. A reformkor haladó eszméi szintén hozzájárulnak az 1848-as forradalmakhoz és szabadságharchoz.

A forradalmi eseményeket követve Bányai megfigyeljük a március 21-i kolozsvári tüntetésekről, s nem foglalkozik a Berzenczey és az *Ellenőr* körül tömörülő radikális ellenzék forradalmi szerepével. Különbözik a fejezet a forradalmi események követésében igen gazdag.

A tanulmánynak több mint fele a 67-es kiegyezés utáni száz év történetét tárgyalja. Gazdag anyaggal bizonyítja a dualista rendszer elnyomó politikáját, s leleplezi az imperialista politikát, amely nemcsak a bécsi kormányt, hanem a magyar uralkodó réteget is jellemezte. A magyar burzsoázia a kapitalista fejlődés lehetőségét fedezi fel a Béccsel együttműködést kereső arisztokrácia politikájában, s támogatja ennek a poroszok felé való közeledését, mert a Bismarck államéletét megfogalmazó Treitschke imperialista politikája igen megfelelt az uralkodó osztályoknak. Treitschke szerint a szlovákokkal és románokkal szemben „a némettség és magyarság nemesebb népe” hivatott a vezetésre, s szerinte „minden állam joga a benne egyesített nemzetiségeket egygyé olvasztani”. E szellemben a radikálisokkal és a még alig megszülető munkásmozgalommal szemben a kormányzat uralkodóvá teszi az „egységes

nemzeti állam“ s a „magyar politikai nemzet“ elméletét. Ennek lesz gyakorlati következménye az 1868-as nemzetiségi törvény, az iskolapolitika és a származáselemzés. De ennek a következménye a nemzetiségek fokozódó ellenállása, a nemzetiségi pártok — köztük a Román Nemzeti Párt — megalakulása.

A monarchia összeomlását követő időszakot: az őszirózsás forradalmat, a gyulafehérvári román nemzeti gyűlést és határozatait szintén részletesen tárgyalja Bányai László. Teljes mértékben egyérthetünk az ilyen megállapításokkal: „A volt monarchia elnyomott népeinek nemzeti felszabadulása a néptömegek forradalmi harca következtében valósulhatott meg, de a nemzeti állam kialakulása folyamán a burzsoázia fokozódó hegemoniája érvényesült.“ A következmény tragikus a munkásmozgalomra. A munkástanácsok s a forradalmi szellemű szocialista munkásság az 1919-es forradalmi hullám politikai és gazdasági mozgalmai ellenére is gyengének bizonyul a polgári szabadságjogokat megtagadó és az oligarchiával szövetséző burzsoázia ellen. Amit az 1918-i késő őszi szakaszra vonatkozóan Bányai megállapít, vagyis hogy „a forradalmi szellemű helyi munkástanácsok“ egymástól elszigetelten működtek, nem volt központi vezetésük s országos akcióprogramjuk, nem tudtak kapcsolatokat kialakítani a paraszttömegekkel —, az bizonyos mértékben érvényes az 1919—1920-as mozgalmakra is. Pedig jelentős mozgalmakról tesz említést Bányai, amelyekben a nemzetköziség eszmei alapján vettek részt a román és magyar munkások. A zsilvölgyi bányászok eleinte egyaránt visszaverik előbb a magyar, majd a román burzsoázia ellenforradalmi törekvéseit, Nagyváradon a Tanácsköztársaság hetei alatt egyidőben jelenik meg a *Nagyvárad* *Vörös Újság* és a *Foia Tăranului*. 1919. április elején ugyancsak Nagyváradon megalakul a Román Forradalmi Tanácsok Központi Tanácsa, amely kinyilatkoztatta, hogy célja a „romániai rendszerváltoztatás meggyorsítása, az egyesülés megkönnyítése végett a Kárpátokon túli testvérekkel, nem az ottani bojárssággal és földbirtokossággal, hanem a szorgalmas és becsületes, felszabadult munkássággal és parasztsággal, a román munkás- és paraszttanácsok köztársaságával“.

A magyar és román forradalmi szocialisták tevékenysége nem volt irányba sem a bukaresti kormánynak, sem a szebani kormányzótanácsnak, de a Kratochwill ezredes vezette székely hadosztálynak és a magyar ellenforradalmi különítménynek sem, ami végül is oda vezetett, hogy francia segédlettel közös ak-

ciót indítottak a magyar forradalmi kormány leverésére. Bányai László számos konkrét eseményt idéz fel a román és magyar munkások közös akcióinak bizonyítására.

A monografikus tanulmány több mint 150 lapon foglalkozik Erdély két világháború közötti történetével. A könyvnek ez a része a dokumentáció tekintetében a legalaposabb, bár a szerző sok fontos esemény — nyilván a terjedelem miatt is — kénytelen „átszaladni“. Az ország politikai életébe ágyazza be mind a kommunisták vezette munkásmozgalom, mind a magyar burzsoázia és arisztokrácia szervezte politikai mozgalmak történetét. A kezdődő magyar demokratikus szervezkedés, amely a Kós Károly csoportjától elindított *Kiáltó Szó* című röpirat megjelenésével kezdődik, az úri ellentámadás nyomán eltorzul, s a konzervatív Magyar Szövetség, majd a Romániai Magyar Párt megalakulásába torkollik. Bányai László rámutat, hogy a konzervatív és reakciós magyar szervezkedéseket egyaránt támogatták Bukarest és Budapest maradi erői. Az értelmiség egyes csoportjai keresték a kapcsolatot a román polgári, demokratikus erőkkel, valójában azonban sem az 1927-ben alakult Magyar Néppárt, sem a Magyar Kisgazda Párt nem tudott tartós eredményt elérni.

A Romániai Kommunista Párt V. kongresszusa új irányvonalat és lendületet ad a demokratikus magyar mozgalmaknak is. Előbb az Országos Magyarpárti Ellenzék alakul meg 1933-ban, majd egy év múlva zászlót bont a Magyar Dolgozók Szövetsége. Bányai László, aki alapító tagja és vezetője volt a MADOSZ-nak, dokumentáltan és élményszerűen, részletesen ismerteti a szervezet tevékenységét, együttműködését a román Ekésfronttal, s harcait a burzsoák kormányok nemzetiségellenes politikájával szemben, kemény küzdelmét a névelemzés, származáskutatás és iskolapolitika ellen. A MADOSZ a kommunisták irányvonalát követte, együttműködött a román demokratikus szervezetekkel, s küzdött — kár, hogy nem sok eredménnyel — a demokratikus magyar kisebbségi egység megvalósításáért...

Egyetlen történelmi monográfia sem törekedhet a felvetett témakör maradéktalan megoldására. És egyetlen történész sem állapíthatja meg a teljes igazságot. *Bányai László munkáját messzeemenően pozitívan kell értékelnünk*. Anyaga, módszere, szemlélete egyaránt elismerésre méltó, s véleményünk szerint kiegészítő történelemkönyvként kellene használni iskoláinkban.

Egy-két megjegyzést mégis tennénk, főleg az utóbbi száz év tárgyalását il-

letően. Hiányérzetünk marad a kiegyezés utáni korszakkal kapcsolatban. Érdekes lenne megvizsgálni az erdélyi nemzetiségi harcokat, az itteni magyar burzsoázia és arisztokrácia szupremáciás törekvéseit, az egyházak befolyása alól kiszűrt és polgári párttá vált Román Nemzeti Párt megalakulását. Többet érdemelne a munkásmozgalom jelentőségének hangsúlyozása a múlt század kilencvenes éveitől, mert a szakszervezeti és a szociáldemokrata mozgalom kezdetétől a nemzetköziség és az osztályharc gondolatára épült. Az *Adevărul* mellett jelentős volt a Temesváron megjelenő *Volks-wille* s a magyar szociáldemokrata sajtó Aradon, Nagyváradon, Kolozsváron és Marosvásárhelyen. A legnagyobb hibának pedig azt tartjuk, hogy a két világháború közötti időszakban teljesen mellőzi a legáltalában maradt Szociáldemokrata Párt tevékenységét, pedig ez lényeges szerepet játszott a román nép és a magyarság együttműködésében. Kezdetől a nemzet-

köziség alapján állt, és legjobb képviselői a szocialista mozgalom országos egyesítésére törekedtek. Visszautasított minden együttműködést a Magyar Párttal, s elhatárolta magát 1940 után az Erdélyi Párttól. Harcolt a nemzeti egyenjogúsáért, a városi tanácsokban a szabad nyelvhasználatért, a nyelvvizsgák és mindenféle megkülönböztetés ellen. A párt balszárnya már a harmincas évek közepén megvalósította a kommunistákkal az egységfrontot. És talán több teret kellett volna szentelni a Kommunista Párt irányította legnagyobb tömegszervezet, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja tevékenységének...

Mindent egybevetve, Bányai László munkáját történelmi irodalmunk jelentős eredményének tartjuk. Felhívjuk rá szakemberek, nevelők és diákok, művelődésre vágyó olvasók figyelmét, mert történelmünk rengeteg eseményét vetíti eléénk, s nyilvánvalóan bizonyítja kultúrateremtő értékünket.

Jordáky Lajos

Művelődéstörténeti módszerek – művelődéstörténeti feladatok

Művelődéstörténeti központúság jellemzi a romániai magyar történelemtudományt — hangzik el gyakran írásban és szóban, de csak ritkán adódik alkalom annak a felmérésére, hogy jogos-e a megállapítás, a művelődéstörténeti eredmények egyenes arányban állanak-e a valóban sokoldalú művelődéstörténeti kutatásokkal. Dankanits Ádám most megjelent könyve* e téren kényszerít számvetésre, miközben a kutatók figyelmét is új szempontok felé irányítja.

Tanulmánya azzal a törekvéssel, hogy viszonylag teljes forrásanyag feltárással egy nagy, az erdélyi művelődéstörténetben döntő korszak szellemi arculatát rajzolja meg a számok, a statisztikai felmérések tükrében, úttörő vállalkozás marxista történetírásunkban. Kutatásainak kiindulópontján az erdélyi nyomdászat XVI. századi, külföldi szerzőktől megjelent kiadványai, néhány fennmaradt könyvjegyzék és mindennek előtt a hazai könyvtárak antikvári között őrzött s kimutathatóan a XVI. században már nálunk is olvasott idegen szerzők könyvei (mintegy 2000 kiadvány) álla-

nak. Természetesen mindez csak töredéke annak a könyvmennyiségnek, amely a század olvasóközönségének igényeit szolgálta, de töredékében is része az egésznek, s így elégségesnek bizonyult az olvasmányigényeket jellemző tendenciák felvázolására és az egyes olvasmánycsoportok közötti arányok rekonstruálására. A tanulmányozott forrásanyag méretei és a feldolgozást jellemző statisztikai szemlélet eredményeként művelődéstörténeti kutatásainkban szinte példátlanul biztos alapokon állanak a szerző megállapításai, melyek — és ezt szükséges ismételt is kiemelni — egy teljes művelődési korszakra és a XVI. századbeli Erdély területére vonatkoznak. Eredményei korábbi álláspontokat kérdőjeleznek meg, és új feladatokat jelölnek ki nemcsak a művelődéstörténeti, hanem a történelmi múlt egészére irányuló kutatások számára.

Legfontosabb eredményei három tételben foglalhatók össze:

— az olvasmányanyagban mennyiségi és minőségi szinten a XVI. század negyvenes éveiben olyan átalakulás következett be, amely „művelődési robbanást” jelez;

— ennek a „művelődési robbanásnak”

* Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.